

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ДОРΟΣЛИХ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ

В даній статті проблема формування екологічної поведінки особистості розглядається з точки зору міждисциплінарних зв'язків між екологічним, економічним та правовим вихованням. В статті, зокрема, робиться припущення що саме економічні та правові чинники мають великий вплив на формування екологічного поводження людини на початкових етапах формування екологічної свідомості. Акцент у статі робиться на питаннях формування екологічної свідомості та прищепленні навичок екологічної поведінки дорослого населення України.

Ключові слова: екологічна свідомість, дорослі, довкілля, екологічна поведінка, екологічне виховання.

В данній статтє проблема формирования экологического поведения личности рассматривается с точки зрения междисциплинарных связей между экологическим, экономическим и правовым воспитанием. В статтє, в частности, делается предположение, что именно экономические и правовые факторы имеют большое влияние на проявление экологического поведения человеком на начальных этапах формирования экологического сознания. Акцент делается на вопросах формирования экологического сознания и привития навыков экологического поведения взрослому населению Украины.

Ключевые слова: экологическое сознание, взрослые, окружающая среда, экологическое поведение, экологическое воспитание.

In this paper the problem of ecological behavior of an individual is considered in terms of interdisciplinary links between environmental, economic and legal education. The article, in particular, makes the assumption that economic and legal factors have a great impact on the human eco-friendly behavior at early stages of environmental awareness. The article emphasis on general aspects of environmental awareness and instilling skills of eco-friendly behavior of the adult population of Ukraine.

Keywords: environmental consciousness, adults, environment, eco-friendly behavior, environmental education.

Постановка проблеми. Серед найважливіших соціальних завдань, які проголосила держава Україна, являються покращення екологічного становища країни заради зміцнення здоров'я населення і збільшення тривалості активного життя українців. Кожна людина має природне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутнім поколінням за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і впровадження здорового способу життя.

Проведення соціальної політики держави в галузі екології на засадах ринкової економіки вимагає рішучої перебудови управління й організації роботи органів і установ та всієї системи охорони довкілля, широкого і сміливого використання нових прогресивних екологічних і комп'ютерних технологій, енергійного впровадження в практику досягнень науки і техніки, всебічного удосконалення людського фактору, реконструкції і зміцнення матеріально-технічної бази і мережі природоохоронних організацій, перегляду основних засад системи екологічної освіти та виховання в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. Хоча екологія як самостійна наука (а в нашому випадку – як частина педагогічної науки) є здобутком педагогіки Новітнього часу, майже у всіх великих вчених минулого у тій чи іншій формі присутні роздуми на тему природовідповідності процесів виховання та освіти, ролі природи та довкілля у формуванні характеру особистості, її поглядів на власну роль та місце у загальній системі природи та життя (Песталоцци, Дистервейг, Ж-Ж.Руссо, Я.Коменський тощо). Народження екології як

самостійної галузі наукового пізнання відбулося у 1832 р., коли О.Декандоль обґрунтував необхідність виділення особливої наукової дисципліни «Епіррелогія», що вивчала би вплив на рослини зовнішніх умов і впливів і вплив рослин на навколишнє середовище.

Екологічний напрям в зоології краще інших було сформульовано російським ученим К.Ф.Рулье. Він вважав необхідністю розвитку особливого напрямку в зоології, присвяченого всебічному вивченню та поясненню життя тварин, їх складних взаємин з навколишнім світом. К.Ф.Рулье розробив широку систему екологічного дослідження тварин – «Зообіології», залишив ряд праць типового екологічного змісту, таких, як типізація загальних особливостей водних, наземних і риючих хребетних. Вчені початку ХІХ століття аналізували закономірності зв'язків організмів і середовища, взаємовідносини між організмами, явища пристосовності і пристосованості. Однак вирішення цих проблем, подальший розвиток науки екології сталася базі еволюційного вчення Ч.Дарвіна, який у книзі «Походження видів» (1859г.) показав, що «боротьба за існування» в природі призводить до природного відбору та є рушійним фактором еволюції.

Проте сам термін «Екологія» для нової галузі знань вперше був запропонований німецьким зоологом Е.Геккелем у 1866 р. Він дав таке визначення цієї науки: «Це пізнання економіки природи, одночасне дослідження всіх взаємин живого з органічними і неорганічними компонентами середовища, включаючи неодмінно неантогоністичні і антогоністичні взаємини рослин і тварин, що контактують один з одним».

Як галузь педагогіки, в нашій країні екологію пов'язують з діяльністю В.О.Сухомлинського, який в своїх роботах описав цілісний підхід до питань прищеплення дитині навичок екологічної поведінки, любові до природи, турботи про довкілля тощо. Його попередниками можна сміло вважати як педагогів-практиків А.Макаренка, С.Русову, Х.Алчевську, О.Духновича, К.Ушинського тощо, так і теоретиків загальнодержавного значення Н.Крупську, І.Сталіна, Г.Веселова тощо, які розглядали природні прояви любові людини до рідного краю як частину національно-патріотичного становлення особистості.

В сучасній Україні екологічна педагогіка є невід'ємною частиною наукового пошуку сучасних дослідників. Питаннями морального та екологічного виховання займалися такі відомі педагоги як І.Харламов, О.Богданова, В.Петрова, І.Каїров, Л.Островська, І.Зверев, А.Захлинемося та ін. Певні аспекти екологічного виховання зокрема як засобу соціалізації особистості висвітлюються в роботах І.Олекси, Н.Лавриченко та інших. Однак слід зазначити, що більшість науковців займаються проблемами екологічного виховання дошкільнят та формуванням навичок екологічного поводження дітей шкільного віку. Матеріали щодо системи екологічної освіти студентської молоді містяться в роботах О.Плахотнік, О.Леонтєва, К.Бейбар тощо. Нажаль, нами не було знайдено публікацій, які б висвітлювали питання, пов'язані з організацією системи екологічного виховання та прищеплення навичок екологічної поведінки дорослим.

Виходячи з вищесказаного, *метою* даної статті є розглянути питання формування екологічної поведінки дорослих з точки зору міждисциплінарних зв'язків екологічного, економічного та правового виховання. Мета статті обґрунтовує вибір конкретних завдань дослідження:

- нарисово окреслити актуальність вибору тематики дослідження;
- визначити поняття «екологічна поведінка дорослого» як основоположуючого для даної статті;
- розглянути економічні фактори, які впливають на формування екологічної поведінки дорослого;
- визначити роль та місце правових механізмів в формуванні основ екологічної поведінки дорослих в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. За даними відкритих джерел інформації, сьогодні Україна перебуває в стані глибокої екологічної та економічної кризи. Формування ринкових основ господарювання щодо створення самостійного цілісного народногосподарського комплексу не привели до позитивних зрушень в природокористуванні та природоохоронні. В сучасних умовах Україна має неефективний, застарілий еколого-економічний виробничий потенціал, недостатню правову базу природоохорони, недосконалу систему управління в галузі охорони довкілля, практично не дієві економічні стимули раціоналізації

природокористування. Така ситуація є наслідком багаторічного панування витратної ресурсоємної системи виховання членів українського суспільства, яка була насаджена ще за часів розбудови СРСР.

Також, серед основних факторів, які негативним чином впливають на екологічне становище України, міжнародні та вітчизняні експерти відзначають наступне:

1. екстенсивне та довготривале використання всіх видів природних ресурсів країни без врахування можливостей природних регіонів до самовідтворення і самоочищення;

2. довгострокова адміністративно-командна концентрація на невеликих площах великої кількості потужних промислових комплексів та інших «гігантів соціалістичної індустрії»;

3. прискорена реалізація планів втручання агрокультурної діяльності людини в природне середовище.

4. повне прінебреження традиціями господарювання, можливостями природи регіонів і інтересами корінного населення;

5. перехімізація сільського господарства і небезпечні способи його організації;

6. відкриття меліораційних робіт і їх проведення у великих обсягах без наукових обґрунтувань і ефективних технологій.

7. повна відсутність об'єктивних довгострокових екологічних експертиз всіх планів і проектів розвитку промислового господарства, енергетики, транспорту;

8. використання на більшій частині виробництв країни старих і дуже старих технологій та обладнання, які вимагають термінової зміни;

9. відсутність ефективних законів щодо охорони навколишнього середовища та підзаконних актів для їхньої ефективної реалізації;

10. відсутність постійно об'єктивної інформації широких мас населення про екологічну обстановку навколишнього середовища, причин його погіршення, винних у забрудненні та шляхи покращення ситуації;

11. дуже низький рівень екологічної освіти не тільки широких мас населення, а керівників підприємств, державних організацій, загальна низька екологічна свідомість і культура;

12. пасивність громадських організацій та широких верств населення у справі громадського екологічного контролю за діяльністю підприємств та організацій;

13. низький рівень соціальної відповідальності суб'єктів господарювання за погіршення екологічної ситуації в регіоні та країні;

14. різке збільшення негативних економічних, соціально-політичних і екологічних процесів в Україні у зв'язку з найбільшою техногенною катастрофою ХХ ст. – Аварією на Чорнобильській АЕС;

15. відсутність дієвих економічних стимулів ресурсо- та енергозбереження, використання альтернативних джерел енергії;

16. відсутність дієвого державного контролю за використанням законів про охорону природи й системи ефективного покарання за шкоду навколишньому середовищу [1; 22-24; 2].

Основними антропогенними джерелами розширення екологічної кризи на Україні є дуже великі промислові комплекси – споживачі сировини, енергії, води, повітря, землі, транспорту і разом з тим страшні отруйники навколишнього середовища практично всіма видами забруднення (механічних, хімічних, фізичних, біохімічних). Сконцентровані вони близько родовищ корисних копалин, великих міст і водних об'єктів: Донбас, Центральне Придніпров'я, Кривий Ріг, Прикарпаття, Керч, Маріуполь, велика частина обласних центрів. Серед цих об'єктів самими великими забруднювачами є металургійні, хімічні, нафтопереробні, деякі військові підприємства [5]. Дуже негативним з екологічної точки зору є наявність на території України п'яти АЕС (14 енергоблоків) – Чорнобильської, Рівненської, Хмельницької, Запорізької та Южно-Української. Зберігається не тільки більша небезпека нових аварій на АЕС, але й додається дуже складна проблема поховання відходів ядерного палива і, в недалекому майбутньому, після відпрацювання належного ресурсу – поховання й ліквідація самих АЕС дуже складний, небезпечний і дорогий процес [3, с. 36].

Останнім часом в Україні активізувалися екзогенні геологічні процеси зсуви, селі, змиви, ерозія, спровоковані антропогенною діяльністю (будівництвом різних об'єктів, шляхів, добуванням корисних копалин, підтопленням територій). Сучасний напружений екологічний стан більшості регіонів України (Центральне Полісся, Прикарпаття, Причорномор'я, Крим, Азовське море, Центральне Придніпров'я і Донеччина) є спадком помилковою екологічної політики наших правителів протягом останніх десяти років: розвиток територіальних промислових комплексів, енергетики, сільського господарства без обліку специфіки природних умов краю, інтересів українського народу, екологічних законів [2].

Сучасний етап соціально-економічного розвитку України об'єктивно зумовлює необхідність обґрунтованого аналізу теоретичних концепцій і практичних моделей організації економічного життя суспільства, визначення домінуючих тенденцій економічного розвитку, пізнання особливостей функціонування національної економіки в тих чи інших історичних умовах задля реформування системи освіти та виховання в країні, поступового прищеплення громадян України до екологічного поведіння (термін, якому в західній літературі відповідає *eco-friendly behavior*)б прищеплення їм знань та навичок щодо екологічної культури особистості та суспільства в цілому.

При всьому розмаїтті трактувань екологічної поведінки, що сьогодні їх надають західні спеціалісти, найбільш корисним, на наш погляд, є визначення цього терміну групою науковців Південно-західного Університету штату Теннессі, які визначають екологічну поведінку як потребу людини перебувати у чистому екологічному просторі. На їх думку, ця потреба є основопологаючою як для суто механічних та рефлекторних дій людини (викинути сміття в урну, прибрати за собою після пікніка тощо), так і для глобальних перетворень в принципах господарювання (впровадження ековідновлюючих та екозберігаючих програм у діяльність промислового комплексу, проведення економічних розрахунків щодо екологічної доцільності конкретної господарської та промислової діяльності тощо) [6].

У тому випадку, коли питання стосується дорослих, слід пам'ятати, що їх навички та принципи поведіння є досить сталими та добре сформованими. Також педагогічна та соціальна практика в даному випадку не мають запасу часу для довготривалих та послідовних програм, як це відбувається з дітьми. Основним принципом екологічної поведінки людини, за думкою американських дослідників, на початку її формування має стати принцип «не нашкодь», а на найвищому – «збережи та віднови». Тому основне завдання педагогічної практики в галузі екологічного виховання та формування екологічної поведінки дорослих є допомога активному членові суспільства пройти цей шлях у найбільш короткий термін при максимально ефективному засвоєнні принципів, норм та стандартів. Тому, на наш погляд, найбільш ефективними чинниками формування екологічної поведінки дорослих на початку процесу є економічні та правові чинники.

Система навчання та виховання повинні активізувати внутрішні можливості самої людини. Щоб навчитися контролювати власну поведінку, необхідно насамперед знати «екологічне право», тобто ті юридичні закони, які регулюють відносини людини і природи. Важливим джерелом екологічного права в Україні є Конституція, яка зобов'язує всіх людей «не заподіювати шкоди природі, відшкодовувати завдані ними збитки» [2]. Для формування правильних уявлень про дбайливе ставлення до ґрунтів, річок, озер, лісів, повітря, дорослий (особливо це стосується керівників різного рівня) має бути знайомим зі змістом Законів України «Про охорону навколишнього середовища», «Про природозаповідний фонд України», «Про охорону атмосферного повітря», «Про тваринний світ» та зі змістом Кодексу про надра України, Лісового кодексу України, Водного кодексу України. Також доросла людина має цілком розуміти ступінь юридичної та правової відповідальності за порушення принципів екологічного поведіння. В цьому велику роль може заграти система навчання на робочому місці та інституції підвищення кваліфікації. Досить яскравим прикладом цієї практики в дії є система підвищення кваліфікації державних службовців КНР, які зобов'язані вивчити на пам'ять ті статті кримінального кодексу країни, які стосуються відповідальності за порушення зокрема екологічного законодавства КНР.

До дієвих економічних факторів прищеплення навичок екологічної поведінки дорослим слід віднести систему штрафів та впровадження інституту громадського осуду за нанесення навіть незначної шкоди довкілля засобами делегування певних повноважень від держави органам місцевого самоврядування та громадським організаціям. Показовим у цьому питанні є діяльність «Партії Зелених» в США. Уздоріжжя та місцеві посадки є вкрай чистими, оскільки кожен мешканець країни знає про приховані камери відео спостереження в місцях зелених насаджень та має уявлення про розміри штрафів, які його можуть очікувати за неприбране сміття після пікніку. «Партія Зелених», яка виникла в США як суто громадська організація, сьогодні перетворилася на потужний соціальний рух, який має як законодавчу ініціативу, так і можливість безпосереднього впливу на діяльність суб'єктів господарювання (аж до закриття підприємства) [7, с. 29].

Висновки. Прищеплення навичок екологічної поведінки виробничо активному прошарку населення (дорослим) має стати однією з першочергових завдань української педагогічної науки та практики. Вирішальними чинниками на перших етапах мають стати економічні та правові фактори. Також до термінових заходів щодо оздоровлення екологічної ситуації в Україні відносяться такі дії: активізація екологічної освіти у школах, вузах і екологічного виховання населення з допомогою телебачення, преси, кіно, природоохоронних товариств і т.д.; проведення незалежних наукових комплексних екологічних експертиз з метою складання екологічного прогнозу та виготовлення рекомендації локального масштабу (в усіх регіонах силами місцевих екологів); збільшення витрат на охорону природи та прискорення темпів будівництва природоохоронних об'єктів, обладнання; заборона будь-яких відхилень від проектів, на шкоду навколишньому середовищу, суворе дотримання рекомендацій ОВНС; негайне створення економічних стимулів для проведення екологічних заходів, як це вже ефективно практикується в США, Німеччині, Японії (заохочення комплексного використання сировини, відходів, вторинної сировини, переходи на маловідходні і безвідходні технології); облік громадської думки при вирішенні питань будівництва промислових, енергетичних, військових об'єктів і т.п. ; активізація правоохоронних та природоохоронних органів, захист і підвищення прав останніх, перегляд розмірів штрафів і характеру покарань за екологічні злочини відповідно до діючих на заході нормами (США, Німеччина); активна пропаганда передового екологічного досвіду в центральній та місцевій пресі, по телебаченню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Добровольская О.П. Анализ проблем обеспечения экологической безопасности регионального развития в Украине / О.Добровольская // Вестник Таврического национального университета им. В.И.Вернадского - № 5. - 2012. - С. 17-29.
2. Матеріали Міністерства Екології та природних ресурсів України / [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.health.gov.ua/www.nsf/maindocs/homeeco_rus
3. Туниця Ю. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади / Ю.Туніця // Вісник Національної академії наук України. - 2005. - № 11. - С. 32-42.
4. Шевцов А. Майбутнє людства необхідно спланувати: глобальні загрози і довгострокова стратегія розвитку України / А.Шевцов // Стратегічні пріоритети. - 2007. - № 1. - С. 187-193.
5. Экологическая обстановка в Украине: результаты исследования Института им.Горшенина / [Електронний ресурс] Режим доступу: http://institute.gorshenin.ua/researches/57_ekologicheskaya_obstanovka_v.html
6. Scott Leah. Eco-friendly behavior / Leah Scott // Southwest Tennessee Community College Journal - Spring 2012 - Volume 5 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.tn.edu/clubs/source/spring2012V5I5.pdf>
7. Kalisz S., McPeck M. New trends of ecological education / Susan Kalisz, Mark A. McPeck. // The Americal Naturalis. - Volume 7 (June 2010) - p. 23-34.

Рецензент: д. б. н., проф. Чопик В. І.